

İNGİLİS DİLİNDƏ ALINMA SÖZLƏR VƏ ONLARIN FUNKSIONALLAŞMA SAHƏLƏRİ

İngilis dilinə daxil olan alınmaların xüsusiyyətlərindən biri onların sayıdır ki, bu da digər dillərlə müqayisədə kifayət qədər çoxdur. Əsas anlayışların adları, eləcə də demək olar ki, bütün saylar köhnə ingilis dilindən qaynaqlanır, məsələn: *life and death, night and day, hot and cold* (həyat və ölüm, gecə və gündüz, isti və soyuq və s.). Çoxlu sayda feil, isim və sifət köhnə ingilis və Skandinaviya dillərindən gəlir (məsələn, *wife, sit, bring, brother, land, happy, wrong* və s.).

Leksikologiya sahəsində bir çox alimlərin əsərləri ilə tanış olduqdan sonra ingilis dilinin müxtəlif xalqların köməyi ilə formalaşan bir dil kimi qəbul olunması fikrini dəstəkləyirik. “*Hər bir dilin lüğət tərkibinin inkişafında və zənginləşməsində həmin dilin daxili imkanları ilə bərabər alınma sözlər də çox önəmli rol oynayır. Lakin alınma sözlərə istər elmi, istərsə də ictimai münasibət heç də həmişə birmənalı olmur. İctimai-siyasi, iqtisadi şəraitdən asılı olaraq alınmalar bəzən xüsusi dalğa ilə özünü göstərmiş, bəzən geri çəkilərək müəyyən zaman kəsiyində yaxşı mənada qısqançlıqla qarşılanmışdır*” [2, s. 59].

Alınma sözlərin tədqiqi zamanı ilk növbədə “alınmalar” və “nitqin nüfuzu” kimi anlayışlar izah edilməlidir. Alınma sözlər dilin formalaşması prosesinin tərkib elementidir. L.P.Krisinin fikrincə, alınmalar “*müxtəlif elementlərin bir dildən digərinə köçürülməsi prosesidir*” [7, s. 14]. Bu prosedür təkcə sosial mühitdə deyil, professional mühitdə də vacib hesab olunur. Alınmalar xarici dillə bağlı hər hansı sahə ilə bu və ya digər şəkildə əlaqəli olan insanlar üçün böyük imkanlar açır. Analoji fikrə “*Linqvistik Ensiklopedik Lüğət*”in müəllifləri arasında da rast gəlinir [7].

İngilis dilində alınmaların sayı çoxdur, lakin hələ də bütün sözləri saymaq mümkün deyil. Bunun səbəbləri əcnəbi sözlərin dildə daim artması və dilə intensiv şəkildə və daimi olaraq daxil olmasıdır. Bu həm də bir assimilyasiya prosesidir ki, bununla əlaqədar sözün mənşəyini müəyyən etmək asan deyil. Bu proses əcnəbi sözlərin mənbə dil tərəfindən aktiv qavranılması hesabına baş verir, çünki o, sözü dil sistemindəki ən əlverişli mövqeyinə görə dəyişdirir.

“*Hər bir dilin lüğət tərkibi tarixi inkişaf prosesində müxtəlif dillərin təsiri altında alınma sözlərlə zənginləşmişdir. Bunun əsas səbəbi daha çox təmaslı dil əlaqələri olmuşdur. Elmlərin inkişafı və diferensiasiyası, təhsil prosesinin genişlənməsi, texniki nailiyyətlərin tətbiqi və istifadəsinin artması dillərdə sahə terminologiyalarının formalaşmasının əsasını qoymuş və terminlərin bir dildən başqa dillərə keçməsi prosesi baş vermişdir. Müstəqillik illərində Azərbaycan dili Avropa mənbəli alınmalar hesabına zənginləşir. Bununla da anlayış ifadə edilir, izah əvəzinə dilimizin fonomorfoloji qanunauyğunluqlarına, yəni həm xarici qışası, həm daxili mənası və definitiv-təsviri məzmunu alınan dildə mümkün qədər uyğunlaşdırmaqla alınma terminin adekvat verilməsi tendensiyası fəallaşır*” [1, s. 8].

Alınma sözlərin mənbə dildə mənimsənilməsi də müəyyən prosesdən keçərək reallaşır. Müəyyən bir alınma sözdə mövcud olan bütün fonemlər eşitmə qavrayışı üçün ən uyğun olan fonemlərlə əvəz olunur, sözün qrammatik quruluşu dəyişir və tətbiq edildikdə ingilis dilinin morfoloji sisteminin bir hissəsinə çevrilir. Daha sonra söz dilin semantik sisteminə daxil olur və nəticədə bir anda bir neçə mənə daşıya bilir. Bəzən leksik vahid ilkin mənasını tamamilə itirə bilər. Sözlərin alınma prosesində sinonim cütlər, yəni alınma söz və dildə artıq mövcud olan söz əmələ gəlir. Dilə yeni daxil olan leksik vahidin əgər dildə sinonimi varsa bu zaman hər iki söz arasında mübarizə baş verir. Bu sinonim cütlərin toqquşması bəzən müxtəlif nəticələrə malik sözdə mübarizə ilə nəticələnir. Bəzi hallarda hər iki söz dildə qalır, bəzilərində isə alınma söz əsas sözü əvəz edir, ya da əksinə. Statistikaya nəzər salsaq görürük ki, ingilis dilindəki sayca ən çox alınma leksik vahid fransız dilinə aiddir. Bəzən fransız dilindən ingilis dilinə keçmiş leksik vahidlər dilin öz sözlərini sıradan çıxartmışdır. Beləliklə, fransız alınmaları ingilis dilində asanlıqla kök salırdı, məsələn, *beorz* (indi istifadə edilmir) – “dağ” sözü fransızca *montagne* sözü ilə əvəz edilmişdir. Bununla belə, əsrlər əvvəl alınmış sözlər artıq tamamilə assimilyasiya prosesindən keçmişdir və nəticədə əcnəbi sözlər kimi qəbul edilmir.

Etimoloji baxımdan dilin lüğət tərkibi alınma və milli sözlərə bölünür. Alınma sözlər dilə, əsasən, yeni anlayış və ideyalarla daxil olur, yəni əvvəllər məlum olmayan əşyaları adlandırır. Alınma prosesi iki yolla, yəni yazılı və şifahi şəkildə həyata keçirilə bilər. Söz şifahi olaraq alınarsa, assimilyasiya yazılı sözlə müqayisədə daha sürətli baş verir. Lakin buna baxmayaraq, yazılı şəkildə alınma sözlər öz qrammatik, orfoqrafiya və fonetik xüsusiyyətlərini daha uzun müddət saxlayır.

Alınmaların tətbiqi əksər hallarda müstəqil olaraq, eləcə də digər dillərin köməyi ilə reallaşdırılır (məsələn: latın dilinin köməyi ilə bir çox yunan sözləri ingilis dilinə keçdi).

Alınmaları təqdim etməyin üç əsas yolu var: *transkripsiya, kalkalaşma və transliterasiya*.

1. Transkripsiya alınmaların fonetik üsuludur, yəni söz başqa dilə keçdikdə onun səs forması saxlanılır (fransızca *restaurant*).

2. Kalkalaşma sözlərin alınma üsuludur ki, tərkibində tərkib hissələri (morfemlər) alınma dildəki ekvivalentləri ilə əvəz olunur (məsələn, *miniskirt* “mini-yubka”, *suicide* “intihar”). Kalka prosesində alınma sözün hissələri əcnəbi sözə uyğun şəkildə birləşir.

3. Transliterasiya zamanı sözün yazılışı alınır, alınma sözdəki hərflər xarici dil hərfləri ilə əvəz olunur və nəticədə söz alınma dilin bütün qaydalarına uyğun oxunmağa başlayır (məsələn: *hotel, zebra, sport*).

Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, bir çox əcnəbi sözlər dilin qrammatik, fonetik və semantik xüsusiyyətlərini

²⁵ Bakı Slavyan Universitetinin Roman-german dilləri və tərcüməsi kafedrasının müəllimi

yətlərinə uyğunlaşaraq alınma prosesində müəyyən dəyişikliklərə məruz qalır.

V.Q.Kostamarova görə, “dillərin qarışması” və “dillərin qarşılıqlı təsiri” terminləri, eləcə də “alınmalar” termininin özü yalnız lüğət sahəsində deyil, ümumiyyətlə, kontakt hadisələri ilə əlaqədar olaraq tez-tez istifadə olunur, iki və ya daha çox dildən birinin və ya digərinin digərindən fərqli olaraq, “verən” tərəf kimi çıxış etdiyi “alınma” və ya hər iki dilin bir-birini “zənginləşdirdiyi”. dil təmaslarının mürəkkəb prosesini təmsil edir [6, s. 6-7].

Dillərin “zənginləşməsi” ilə əlaqədar olaraq alınmaların təsnifatı formalaşmışdır, onun əsas mənbəyi, əlbəttə ki, alınma sözün hansı dildən gəldiyidir. Bu prosesdə əksər dillərin öz yeri var, lakin müasir alınma prosesi ilə bağlı əsas rol ispan və fransız dilləri oynayır. Qədim dövrlərdə bu rol latın və yunan dillərinə aid idi. Dillər həm də vasitəçi rolunu oynaya bilər ki, bu da alınmaların əsas mənbəyi olan dil ilə alınma dili arasında ara mərhələlərin olmasını nəzərdə tutur. Bu elementlər qruplara bölünür: söz yaradan elementlər, birbaşa alınmalar, dolaylı alınmalar, sabit söz birləşmələri və semantik alınmalar.

Söz əmələ gətirən elementlər morfemlərin qismən alınmasını nəzərdə tutur. Morfem tez-tez işlədildiyi halda, morfoloji struktur aydınlaşır və bu morfem alınma dilin söz əmələ gətirən elementləri sırasına daxil olur. Ən çox istifadə olunan morfemlər fransız və latın dillərindəndir, məsələn: fr. *-ment* (arrangement, management), *-ance* (fragrance, ignorance), *-age* (courage, heritage); lat. *-tion* (relation, derivation); *-able* (regrettable; unforgettable) and *so on*; Birbaşa alınma sözləri tətbiq etməyin ən asan yollarından biri adlandırmaq olar, çünki bu halda sözlər dilə vasitəçi dillər olmadan, yazılı və şifahi nitq vasitəsilə daxil edilir. Dolaylı alınmalar əlavə (üçüncü) dil vasitəsilə həyata keçirilir. Bir qayda olaraq, dolaylı alınmalar ispan və ərəb dilləri kimi daha uzaq dillər arasında aparılırdı. Sabit frazalar morfoloji strukturunu saxlamaqla, əsasən, kalkalaşma vasitəsilə dildən köçürülür (məsələn: fransızca *tete-a-tete* “*birə bir*”). Belə kalkalar arasında sovet dövründən qalma “*house of rest*”, “*palace of culture*” ifadələrinə tez-tez rast gəlmək olar [5, s. 204-205].

Semantik alınmalar. Yeni mənalara alınması çox vaxt dilə keçir və dildə mövcud olan anlayışa aid edilir. Semantik alınmalar qohum dillərdə xüsusilə tez bir zamanda uyğunlaşırlar. Buna misal olaraq qədim ingilis dilində “*gift*” sözünü göstərmək olar. Sonralar bu sözün “*hədiyyə*” mənasını daşıdığı Skandinaviya dillərinin təsiri altında ilkin məna təsir etmiş və ingilis dilində kök salmışdır [3, s. 67].

Xarici sözlərin alınma səbəblərinin tədqiqi bir çox dilçilərin araşdırma mövzusu olmuşdur. Bununla belə, əsas səbəbləri göstərən dəqiq sərhədlər yoxdur. Bu mövzuya L.P.Krisinin əsərlərindən birində dəfələrlə toxunulmuşdur [4, s. 11]. Onun sözlərinə görə, XX əsrin əvvəllərində əsas səbəb ad ehtiyacı hesab olunurdu. Bir çox başqa səbəblər də sadalanır - psixoloji, sosial, linqvistik, yeni dil formalarının formalaşmasına ehtiyac, onlardan istifadənin asanlığı və s.

Xarici alınmalar dilə daxil olduqda, bir qayda olaraq, assimilyasiya prosesindən keçir. Bu proses alınma sözlərin dil sisteminin fonetik, semantik və qrammatik sferalarında mənimsənilməsi adlanır. Mənimsənilmə dərəcələri də müxtəlif ola bilər, bunun səbəbi sözlərin fərqli mənşəyi, eləcə də tətbiqi vaxtıdır. Stilistik və qrammatik cəhətdən xarici sözlər ingilis dilinin qaydalarına uyğun istifadə olunur. Əsasən, digər dillərdən gələn feil və isimlər standart şəkilçilər və sonluqlar (“*-ed*”, “*-s*”) qəbul edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Aliməmmədova S. Müasir Azərbaycan dilində alınma terminlərin unifikasiyası və standartlaşdırma formaları / Azərbaycan dili Filologiya üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın Avtoreferatı, Bakı – 2018
2. Yaqubova T. Azərbaycan mətbuat dilində alınmalar (1990-2000) Bakı-2008
3. Заботкина В.И. «Новая лексика современного английского языка», М., Высшая школа, 1989
4. Ильиш Б. А., «История английского языка», Изд. 4-е, Изд-во лит-ры на ин. языках, М., 1958
5. Кимягарова Р. С. «Типы и виды адаптации заимствованной лексики в русском языке нового времени (18-20 вв.)»//Вестник Московского университета. Сер. 9, Филология. 1989, No. 2, с. 56-64
6. Костомаров В. Г. «Языковой вкус эпохи», М., «Педагогика Пресс», 1994
7. Крысин Л. П. «О причинах лексического заимствования»// Русский язык в школе. М., 1965, с. 11-15

Açar sözlər: ingilis, söz, funksionallaşma, sahə, alınma

Ключевые слова: английский язык, слово, функционализация, территория, покупка

Key words: English, word, functionalization, area, purchase

Xülasə

Dünyada elə bir dil yoxdur ki, onun tərkibi yalnız milli mənşəli sözlərdən ibarət olsun. Bu gün bütün dünyanın əsas aparıcı dili olan, qloballaşan dünyanın aparıcı dili kimi qəbul olunmuş ingilis dilində alınma leksika xüsusi bir lay təşkil edir.

Bu gün müasir elmdə tədqiqatçıları araşdırma zamanı bu hadisənin şərtləri və səbəbləri, onların dəyişmə şərtləri, onların tətbiqinin müxtəlif növləri və üsulları daha çox maraqlandırır. Müasir dünyada söz ehtiyatının inkişafının əsas mənbələrindən biri kimi ümumilikdə alınmalar mühüm yer tutur. Dildəki alınma sözlərin tədqiqində dilin lüğətinin inkişafının əsas mərhələləri, onun dolğunluğu, həmçinin mənbə dillə alınma dil arasındakı əlaqənin xarakteri işıqlandırılmalıdır.

İngilis dilindəki alınma leksika həyatın müxtəlif sahələrində funksionallaşır. İngilis mədəniyyətinin, iqtisadiyyatının, siyasətinin elə bir sahəsi yoxdur ki, orada alınma leksik vahidlərə rast gəlinməsin.

Заемствованные слова в английском языке и области их функционирования

Резюме

В мире нет языка, состав которого состоял бы только из слов национального происхождения. Сегодня в основном ведущем языке всего мира, признанном ведущим языком глобализированного мира, заим-

ствованная лексика образует особый пласт.

Сегодня исследователей современной науки больше интересуют условия и причины этого явления, условия их изменения, различные виды и способы их применения. В современном мире заимствования занимают важное место как один из основных источников развития словарного запаса. При изучении заимствованных слов в языке следует выделить основные этапы развития словарного запаса языка, его полноту, а также характер взаимоотношений между исходным языком и заимствованным языком.

Займствованная лексика английского языка становится функциональной в разных сферах жизни.

Нет такой области английской культуры, экономики, политики, где бы не встречались заимствованные лексические единицы.

Borrow words in the english language and their areas of functionation

Summary

There is no language in the world whose composition consists only of words of national origin. Today, the main leading language of the whole world, accepted as the leading language of the globalized world, the borrowed lexicon forms a special layer.

Today, researchers in modern science are more interested in the conditions and causes of this phenomenon, the conditions of their change, various types and methods of their application. In the modern world, loanwords occupy an important place as one of the main sources of vocabulary development. In the study of borrowed words in the language, the main stages of the development of the vocabulary of the language, its completeness, as well as the nature of the relationship between the source language and the borrowed language should be highlighted.

Borrowed vocabulary in English becomes functional in different areas of life. There is no such field of English culture, economy, politics, where borrowed lexical units are not encountered.

RƏYÇİ: dos. S.Abbasova